

dina ranije u beogradskom časopisu »Ideje«. U ovom kontekstu predstavlja, kako sam Tadić kaže, »... filozofsku osnovu pohvale javnosti i nastojanje da se i kod nas klasična umovanja topike i retorike rehabilituju i na taj način doprinesu revitalizaciji krutih oblika čistog racionalističkog mišljenja o ljudskim stvarima«.

**

Aristotel je, kako saznajemo iz tog teksta, razlikovao TEORIJSKU i PRAKTIČNU filozofiju, pri tom svrstavajući politiku u ovu drugu. Praktična i teorijska filozofija nisu odvojene nepremostivim jazom: razlikuju se samo po načinu dolaženja do istine. Sposobnost dolaženja do istine Aristotel je podelio na pet vrsta:

1. veština, umešnost (tehné)
2. znanje (episteme)
3. praktična pamet (phronesis)
4. naučno znanje (sophia)
5. um, spekulativno mišljenje (nus)

Svako znanje je nešto što se može predavati a njegova sadržina naučiti. Ono je sposobnost dokazivanja i zasniva se na apodiktikim sudovima ili logičkoj nužnosti.

Umešnost i praktična pamet imaju zajedničku osobinu u promeni. Tu važi i ono moguće.

Predmet umešnosti je stvaranje, predmet praktične pameti je delanje zasnovano na etički ispravnom htenju. Dok je umešnosti svojstvena veština, prakt. pamet odlikuje vrlina.

Praktična pamet iziskuje životno iskustvo. Tako Aristotel izjednačava mlade po godinama i nezrele po prirodi.

Važno ovog načina (prak. pam.) je u tome što je on zakonodavan i državotvoran.

Praktičnu filozofiju odlikuju i dijalektički sudovi: pretpostavljajući razgovor, oni su sudovi verovatnoće.

Dok su sudovi logičke nužnosti sami sobom evidentni, dijalektički sud je onaj koji polazi od važećih mnjenja a ova su takva da se čine istinitim ili svima ili većini ili razumnim.

U »tačnim« naukama nema sumnje (matematika). U praktičnim naukama je sve, tako reći, saskano od sumnji. (Ove druge su ujedno i najčešće u upotrebi jer je veći deo problema u praksi nemoguće rešiti na apsolutan način.)

Ovakvo, dijalektičko mišljenje, Aristotel je nazvao »topika«. Topi (mesta) su stavovi koji izražavaju najopštije, verovatne istine. Slično matematičkim principima, oni su osnov dijalektike.

Pomoću opštih mesta dobijamo argumente o dobrom i rđavom, ružnom i lepom, pravednom i nepravednom...

Najveća vrednost dijalektičkog rasuđivanja je u tome što podstiče maštu i osigurava pritičanje bogatstva ideja; tako pruža šansu za snalaženje u prilikama i neprilikama omogućavajući (putem »mesta) pronalaženje novih puteva za misao i delovanje.

Topika je umešnost izumevanja i nalazimo je svuda gde se pojavljuje mastovita obdarenost zapažanja, slikovito mišljenje ili snaga zamišljanja onog što još nije viđeno.

**

Razvitak građanskog društva je doveo do negiranja klasičnog shvatanja politike. To vreme je postavilo zadatak: ili će ona biti uklonjena iz oblasti nauke ili će krenuti putem »teorizacije prakse« spuštajući se iz klasičnih visina ka tačnom rasuđivanju.

Ovim putem je krenuo Hobs iznoseći zahtev za konstruisanjem »tačnih« državnih ustanova koje bi nas u najvećoj meri poštedele neizvesnosti u životu. Da bi se to postiglo, smatra Hobs, iz politike se ima proterati »trebanje« i uspostaviti »moranje«. Takva država je »sa onu stranu dobra i zla«.

Kasnije varijante nauke o politici takođe poznaju njeno odvajanje od etike koje zahteva Hobs.

Moderna politička nauka je deskriptivna. Ona izbegava rasprave o vrednostima i ciljevima neke zajednice a trudi se da razume kauzalitet u društvenim zbivanjima. Politika je postala »izvedena nauka«.

**

Ovo bi, u najkraćem obliku bio pregled sadržaja »Ogleda o javnosti« Ljubomira Tadića.

Javnost koju zanima teorija o javnosti, govorništvu ili politike, dobila je time još jednu sliku o sebi samoj. Onaj koga zanima više, neka se »ogleda«.

proces socijalizacije kapitala

Dr Mladen Lazić: KAPITALIZAM U EVOLUCIJI

Izdavač: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije i Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Beograd, 1988. godine

tomislav ž. nikolić

Govoriti danas o kapitalizmu i njegovom odnosu prema društvima koja sebe nazivaju socijalističkim, sasvim je drugačije od vremena daleke i bliže istorije marksizma. To se podjednako odnosi kako na »realni« tako i na samoupravni socijalizam. Nekada se razlika između socijalizma i kapitalizma tražila u svakom pogledu, bez obzira o kom se pitanju radilo: od ekonomije do politike. Međutim, stvarna ekonomska neefikasnost socijalističkih ekonomija, kao i odsustvo građanskih sloboda i prava u mnogim socijalističkim zemljama, nužno traže preispitivanje poimanja socijalizma, pa i njegovog odnosa prema kapitalizmu.

Iz najnovije istorije socijalizma, u kojoj je bilo više pokušaja reformi kako privrednog tako i političkog sistema, može se zapaziti jedan proces približavanja ova dva »različita« sveta. Socijalizam sve više teži da ostvari prag građanskog društva, što se najviše oseća kroz težnju za uspostavljanjem otvorene tržišne ekonomije i pravne države.

Razlog ovoj svojevrsnoj konvergenciji dva društava, koja su sebe dugo vremena postavljala na polju međusobnih borbi i sukoba, nalazi se u činjenici da su dosadašnja socijalistička društva pokazala izrazitu ekonomsku neefikasnost, posebno nesposobnost ostvarivanja zakona akumulacije kapitala i njegove efikasne upotrebe.

Kada se govori o ekonomiji i tržištu, sve nameravane privredne reforme u socijalističkim zemljama teže da stvore modernu, dakle, otvorenu i efikasnu tržišnu ekonomiju, u kojoj bi pluralizam svojinskih odnosa u osnovi izmenio dosadašnju okoštalu ekonomsku strukturu privrede, u kojoj preovlađuje društveni (državni) sektor i etatizacija proizvodnih odnosa.

Upravo u vreme reformi, pojavljuje se studija dr Mladena Lazića KAPITALIZAM U EVOLUCIJI, čiji je osnovni cilj istraživanja autor obrazložio na sledeći način: »Cilj je ovog rada da ispita one promene u kasnom kapitalizmu, koje nastaju kao nužna posledica unutrašnjih zakona njegovog funkcionisanja (zakona akumulacije), i koje vode preko njegovih granica — ukidanju odnosa kapitala, u odsustvu revolucionarne akcije proletarijata«.

S obzirom da autor analizira procese podruštvljavanja proizvodnje i društvenih odnosa u američkom kasnom kapitalizmu, normalno je što se proletarijat prikazuje u položaju objekta a ne subjekta negacije kapitalizma. Istina, proletarijat je i u samom kapitalizmu »subjekt« odnosa rada i kapitala, ali na jedan posredan način, tj. putem organizacije sindikata i njegovog delovanja na relaciji rad — kapital.

Međutim, primarnu, determinističku, strukturu kapitalizma, pa i ovog u poznom obliku, čini samorazvoj kapitala, s obzirom da na prvom mestu stoji akumulacija kao biće i pojam kapitala. Proizvodnja viška vrednosti kao pobuda i cilj proizvodnje i nadalje ostaje osnovna karakteristika kapitalizma u evoluciji, a prisvajanje viška vrednosti kao sredstvo za novu proizvodnju.

Mladen Lazić s pravom shvata kapital, pa i kapitalizam, kao ekonomsku kategoriju i zajednicu, te zbog toga rad započinje najpre ekonomskom, tačnije, polit-ekonomskom analizom kapitalizma u evoluciji, pa tek onda raspravljajući o promenama odnosa unutar kapital-odnosa.

Ovakav pristup je nužan i njega autor objašnjava na sledeći način: »Odsustvo stroge disciplinarnosti rada može se onima koji su naučili na današnji žanrovsko-isparscelisani svet nametnuti kao najteža neceleshodnost.

Predmet ovog rada su, međutim, društvene promene, a njihovo uzročno shvatanje je cilj. Proučavanje pomenutih osnovnih pokretačkih mehanizama promena (u kapitalizmu) — akumulacije kapitala i klasne borbe — ne pripada istim disciplinama: za jedno je zadužena ekonomija, za drugo, eventualno, istorija; sociologija se slabo zanima za obadva područja. Granice naučnih disciplina (u društvenim naukama) su, dakle, granice kritičkog istraživanja totaliteta društvenih odnosa. Unutar pojedine nauke celina je nedostupna, a bez celine se osnovne protivrečenosti razvoja i logika njihovog razrešavanja ne mogu zahvatiti. Smisao kritičke teorije je da shvati one uslove nastanka i reprodukcije društvene formacije, koji nužno vode njenom ukidanju, kao i da bude umna snaga prakse koja radi na tom ukidanju«.

Upravo zbog navedenog pristupa, autor je rad podelio na dva dela, prvi-ekonomski i drugi — sociološki, ali je ova podela shvaćena uslovno. U osnovi, cela studija nije ni ekonomska ni sociološka analiza, već i jedno i drugo.

U prvom delu rada, koji nosi naslov »Kolektivizacija preduzetništva«, autor obrađuje probleme centralizacije kapitala, zatim birokratizaciju preduzetništva, finansijski kapital, menadžersku revoluciju i državni kapitalizam. U okviru ovih glava, nalaze se posebna poglavlja u kojima autor iscrpno izlaže rezultate analize svih bitnih promena ekonomije kapitalizma u evoluciji. Promene se tiču jednog pola na relaciji rad — kapital, a to je kretanje kapitala u svim mogućim promenama od koncentracije do centralizacije kapitala.

U drugom delu studije, koji nosi naslov »Gubljenje robnih svojstava radne snage«, autor analizira sledeća pitanja: promene u strukturi rada/radne snage, zatim sindikalizaciju radničke klase, rezultate procesa podruštvljavanja radne snage, i najzad, tematizira probleme oko planske proizvodnje u okviru kapitalističkog načina proizvodnje.

Iz mnoštva analiziranih pitanja i problema savremenog kapitalizma u SAD izdvojimo samo neka, po našem mišljenju, važna pitanja iz evolucije društvenih odnosa, a tiču se i naših stremljenja ka reformama. Cilj nam je da kroz prikaz nekoliko misli autora ove veoma interesantne knjige, ukažemo na potrebu izučavanja kapitalizma u evoluciji, ako želimo da stvorimo privredni sistem razvijene robne proizvodnje, koju Marks skraćeno naziva — proizvodnjom vrednosti (i viška vrednosti).

Naime, nasuprot uverenju da nam Marksova kritika političke ekonomije može malo pomoći u analizi savremenih društava, kako kapitalizma tako i socijalizma, dr Mladen Lazić nam pruža očigledne dokaze da je moguće procese podruštvljavanja kapitala i rada u američkom kasnom kapitalizmu analizirati koristeći se klasično-marksističkim postavkama o biću i razvoju kapitalističke društveno-ekonomske formacije.

Što se tiče ekonomije socijalizma, ova bi studija našim reformatorima dobro došla da vide kako funkcioniše savremena ekonomija, u kojoj deluje integralno tržište modernog tipa, kao i pluralizam svojinskih odnosa, sa akcijama (dividendama) i raznim oblicima preduzetništva. Treba se samo setiti Marksovog upozorenja, u smislu da razvijene kapitalističke zemlje pružaju informaciju kojim putem mora da prođu i one zemlje koje su na nižem stepenu razvoja proizvodnih snaga kapitala.

Autor u ovoj knjizi polazi od činjenice da je odnos najamnog rada i kapitala osnovni pro-

dukcioni odnos i savremenog kapitalizma, sve dok je zakon akumulacije apsolutni zakona kapitalističkog načina proizvodnje. Autor detaljno analizira promene kako na strani kapitala tako i rada. Najnoviju fazu kapitalizma, autor označava kao »pozni kapitalizam«.

U prvom delu, autor analizira promene na strani kapitalista (i kapitala), a one su vezane za narastanje korporativizma, zatim za uspon gigantskih kompanija, za etatizaciju društvenih odnosa i sl.

Oblici podruštvljavanja kapitala su kako ukidanje robne proizvodnje unutar same robne proizvodnje kao proizvodnje kapitala, tako i tendencija prevladavanja privatnog kapitalističkog preduzetništva njegovim korporativnim (kolektivizovanim) formama. Stvarna međusobna povezanost tih kretanja čine ono što autor naziva procesom podruštvljavanja kapitala. To je proces koji se razvija unutar kapitalističkog društva, to je otuda bitno kontradiktoran — ističe autor.

»Navedena dva oblika podruštvljavanja kapitala imaju u svojoj osnovi dva pokretačka mehanizma: jedan se zasniva na nužnosti stalnog napredovanja akumulacije kapitala; a drugi na neizbežnosti trajnog sukoba unutar klase kapitalista, koji počiva na samoj strukturi ove klase — agenata (privatnih, konkurentskih) kapitala«.

Uz etatizaciju društvenih odnosa i pored tržišne ekonomije, država postaje sve više kolektivni preduzetnik. Međutim, uloga države kao kolektivnog preduzetnika ne škodi procesu jačanja samostalnosti privatnih i kolektivnih preduzetnika, već samo uslozava oblike upravljanja ekonomijom.

O odnosu države i građanskog društva, autor kaže da »osnovna protivrečenost savremene kapitalističke države izvire iz odnosa u koji je postavljena prema građanskom društvu. Da bi ono funkcionisalo kao društvo privatnih vlasnika (Mnogih kapitala), agencija koja zastupa njihov jedinstven interes, država, mora da stoji izvan njihovog međusobnog saobraćaja. Nasuprot tome, da bi se održalo u uslovima uznapredovanog podruštvljavanja (nužnog proizvoda akumulacije kapitala), građansko društvo sve više mora da uvlači državu kao neposrednog učesnika u tekući proces reprodukcije. Na temelju te protivrečenosti (sažeto izraženo: između Male i Velike države) izrasta jedan značajan mehanizam: rast države uopšte, kao i pojedinih aparata, dovodi do uobličavanja njegove specifične unutrašnje autonomije. Umesto da bude »u funkciji« građanskog društva, sam razvoj se javlja kao samosvrha. A upravo principijelna odvojenost države od Mnogih kapitala, njena uloga zastupnika Kapitala (uopšte), predstavlja idealan okvir za podsticanje osamostalijavanja samosvrhovitog razvoja«.

Pored analiza globalnih odnosa države i građanskog društva, autor analizira konkretne funkcije države, bilo da se tu radi o obrazovanju, zdravstvu ili nauci. Interes države je stvaranje optimalnih uslova za razvoj naučno-tehničke revolucije kao pretpostavke porasta produktivnosti rada, neophodnih uslova za proizvodnju relativnog viška vrednosti.

Procesi podruštvljavanja kapitala odvijaju se putem koncentracije i centralizacije kapitala, a oni su vođeni logikom zakona akumulacije kapitala, bez obzira na prisutnu etatičku formu te regulacije.

U drugom delu knjige, autor analizira promene na strani rada, tj. radničke klase. Promene na strani rada tiču se stvaranja uslova za podruštvljavanje radne snage. To je proces koji se ostvaruje putem sindikalizacije. Naime, organizovana radnička klasa u sindikate javlja se u obliku »kolektivnog radnika«. Tu su i kolektivni ugovori, koji radničkoj klasi obezbeđuju sigurnost radnog mesta, visinu najamnina i sl.

Spontane promene — način na koji zahvataju radničku klasu, bilo da su joj spolja nametnute, ili samo-proizvedene — predstavljaju razvoj procesa kojima radna snaga postepeno gubi robna svojstva — ističe autor. »Nestajanje robnih karakteristika ne znači da se gubi i klasna priroda društvenog položaja proizvođača. Radi se »samo« o tome da se taj položaj zasniva na drugačijim pretpostavkama da se dakle rada jedan novi tip društvenih (klasnih) odnosa«.

Promene u odnosima, o kojima govori Mladen Lazić, tiču se socioloških odnosa, pa i političkih, na relaciji radnička klasa — kapital. Međutim, osnova sukoba rada i kapitala ostaje sve dok funkcionišu kapitalistički odnosi proizvodnje i sam način proizvodnje vrednosti (i kapitala). Dakle, polit-ekonomski odnos, u smislu kapital-odnosa i dalje čini biće kapitalizma. Sociološko-političke promene su bitne, ali one ne otklanjaju osnovnu suprotnost kapitalističke društveno-ekonomske formacije, tj. odnose između najamnog rada i kapitala.

O odnosu pojave (socijalizacije) i biti ili suštine (kapital-odnosa kao klasnih odnosa proizvodnje) autor kaže: »Nestajanje robnih svojstava radne snage zbiva se u okviru kapitalističkih odnosa, smrt je još u unutrašnjosti bića i nosi njegovu košuljicu. To je još prvobitni oblik koji se menja, a sama mena izgleda marginalna i uslovljena — ona je puki proizvod dominantnih društvenih odnosa. Ali uporno obnavljanje kontadiktornih procesa, i zaostavanje tih protivrečnosti, pokazuje da se radi o dubljim kretanjima, čiju unutrašnju snagu ne može da slomi lako poništavanje njihove pojavnosti«.

Dr Lazić ukazuje da proces podruštvljavanja kapitalizma u evoluciji nužno dovodi do bitnih promena kako na strani kapitala, tako i na strani radničke klase (rada). Na strani kapitala javlja se »kolektivni kapitalista«, jer je »dostignuti nivo socijalizacije proizvodnje nadrasao mogućnosti individualnog preduzetništva«. Niz preduzetničkih funkcija karakteriše hijerarhiju odnosa i delegiranost funkcija i odgovornosti. »Kolektivni kapitalista« je upleten u veoma složenu mrežu odnosa bankarskog i industrijskog kapitala. Na strani rada, sindikalizacija radničke klase ovu postavlja u obliku »kolektivnog radnika«, koji je i dalje zavisen od kompleksnog radnog procesa.

Knjiga dr M. Lazića potvrđuje osnovnu tezu autora, u smislu da promene u strukturi savremenog kapitalizma u SAD ne menjaju suštinu kapitalizma, jer je njegova savremena korporacijska faza i dalje zasnovana na klasnom antagonizmu najamnog rada i kapitala. Međutim, sve promene u kapitalizmu, nastale pod dejstvom zakona akumulacije kapitala, nisu za podcenjivanje, jer pokazuju sposobnost kapitala da evoluciji (razvoju), a bez toga nema ni ostvarenja istorijskih interesa radničke klase. »Od Marx-a nadalje je tumačeno, i dovoljno je poznato, na osnovu čega se u kapitalizmu proletarijat pojavljuje kao snaga negacije.

Ali on je revolucionarna klasa samo potencijalno, u sukobu koji ukida temelje proizvodnje starog sveta. Izvan tog sukoba, radnička klasa je deo postojećeg sistema odnosa«.

Izvan tog sukoba, radnička klasa je i dalje produkt i neophodni uslov reprodukcije kapi-

tal-odnosa. Kada se istražuju promene u okviru kapitalističkih struktura, »klasa se javlja kao subjekt — objekt tih promena«.

Ali kao što one ostaju zarobljene još uvek dominantnim postojećim odnosima, tako ni delatnost klase (tj. — ona sama, jer ti si — što činiš!) ne prevazilazi horizont datog. Zbog ugla posmatranja (i izabranog istorijskog, geografskog lokaliteta), znači, (istražuje se) pre svega ona manje slavna istorijska uloga proletarijata. Revolucionarno ukidanje kapitalizma ostaje kao realna istorijska mogućnost sve dok postoji radnička klasa, jer to je najdublji potencijalitet njenog bitka. Pa ipak, i bez te (svesne) delatnosti, društveni odnosi se menjaju na način koji dovodi u pitanje njihovu postojeću prirodu«.

Dakle, usled promena u prirodi radnog procesa, kapital — odnos dobija nove forme regulacije, putem kojih kapitalizam u evoluciji nastavlja svoj put ka razvoju proizvodnih snaga kapitala, kao pretpostavke za njegovo samoukidanje, tj. ostvarenje preduslova za jedno buduće komunističko besklasno društvo. Prema dosadašnjim tendencijama kapitalizma u evoluciji, kapital — odnos je i dalje određujući proizvodni odnos, ali njegove pojave strane nisu statične, niti to mogu biti. Njegov razvoj dobija nove i nove forme vlasničkog ili menadžerskog upravljanja, sa elementima i samoupravljanja.

Iz veoma bogate analize evolutivnih promena (i procesa) kapitalizma naveli smo samo par misli i ocena (i zaključaka) dr Lazića, u nadi da će to podstaći čitaoca da se dublje upuste u analizu sadržaja ove veoma dobre knjige. U njoj će oni naći veoma bogat spektar informacija o oblicima i sredstvima koncentracije i centralizacije kapitala, zatim dileme i protivrečnosti oko menadžerske revolucije, o finansijskom kapitalu, korporativnom planiranju itd.

Lazićeva knjiga »Kapitalizam u evoluciji« će, nema sumnje, pomoći otpočetom procesu renoviranja i dedogmatizacije ekonomskog mišljenja u nas, mišljenja kako o ekonomiji kapitalizma, tako i o ekonomiji socijalizma i samoupravljanja.

Knjiga nije namenjena samo akademskim krugovima, već predstavlja izvor informacija o funkcionisanju savremene tržišne ekonomije. I sami ljudi od prakse, prelaskom na reformski način privredivanja u nas, sa svim elementima otvorene tržišne privrede, naći će mnogo novih objašnjenja i informacija (i zaključaka i ocena) o ekonomiji kapitalizma, koje socijalizam više ne može da ingoriše ili da podcenjuje. Dakle, ovo je knjiga stigla u pravo vreme, u vreme velikih promena u ekonomiji socijalizma uopšte.

iza magije pisanja

Nemanja Mitrović: DUŠE I STVARI, Vidici, Beograd 1988.

nenad šaponja

Općenito, promišljajući veze dualiteta iz naslova najnovije knjige *Nemanja Mitrovića*, teško je ne poreći izvesnost činjenice da stvari determinišu dušu, ali i druge, da sledeći ontogenetski korak jeste isti postupak od strane duše u odnosu na stvari. I tako u beskonačnost, do najtanjanijeg određenja. A u tom samom nizu dvostrukog determinisanja kriju se novi, posledični, nizovi veza i prepoznavanja, a mogu se i kriti (ako je, odnosno ovde, s obzirom da je, u pitanju književno delo) vešto upućeni pozivi čitaocu na igru. U dozezanju što tananijih veza ogleda se vrednosni skor svake proze, i uopšte, svakog kreativnog umetničkog stvaranja. (Jasno, treba imati na umu da je tu od presudnog značaja i stepen identifikacije čitaoca (konzumenta sa ponuđenim modelom veze). Što se pak tiče ekvibriranja Mitrovićevih *duša i stvari*, tu treba (kao i uvek, uostalom) videti dva poziva igri duha. Uručen i neuručen. I odrediti se naspram oba. Takođe, potrebno je uo-

čiti sve kvalitete i mogućnosti vanrednog pisma, kakvo Mitrović neguje, evo već kroz četvrtu knjigu, ali i stanoviti nesrazmer deklarirane intencije (ovde ne mislim na formalnu, koja proističe, i da se naslutiti iz strukture knjige Duše i stvari, već na suštinsku, potekli od samog problema, na onu koju karakteriše izuzetan mikroprodor u nizove već narečenih veza) i njene realizacije kroz tekst Duša i stvari.

Dok se za prethodne Mitrovićeve knjige (San rata, Rase, U znaku ribe) moglo reći da tekst pruža iluziju nesvesnog saznanja stvari, dotle nova, Duše istvari, operiše posve racionalnim kategorijama. Posle Rasa i U znaku ribe bilo je za očekivati još konzistentnije pripovedačke celine, koje još jače izražavaju superiornost i savremenost pisma koga ovaj autor neguje. Zato je čitalac, najpre, pomalo iznenađen. Ranije proze su govorile svojom drhtavicom, ova je, na svojim najboljim mestima, mediativna proza. Nekada, toliko izbegavan kon-